

ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ ОСОБИ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ П.КУЛІША

Автор даної статті прагне не торкаючись літературних та естетичних вартостей творів П.Куліша, а також питань об'єктивності його науково-історичних творів, розглянути детальніше принципи, які використовує П.Куліш в тлумаченні людини, а, зрештою домінуючої "філософії життя" суспільств.

Ключові слова: особа, поліфункціональність, принцип, мислення.

Актуальність нашого дослідження зумовлена об'єктивною потребою у ретельному вивченні, неупередженій оцінці, творчому осмисленню з нових методологічних позицій краших надбань української думки.

Історико-філософське дослідження принципів аналізу особи та суспільства у творах П.Куліша, як можна судити на підставі наукової літератури з цього питання, по суті, тільки розпочинається. Свідченням цього служить стаття Є. Нахлік, вміщена як передмова до двотомного видання вибраних творів П. Куліша 1994 року [3]. Дослідник відступає від багатьох штампов тлумачення філософських основ творчості П.Куліша, які страждали від описовості і набували форми скорочених переказів персонажів, що зображував П. Куліш у своїх художніх творах. Значний крок вперед Є. Нахлік, на наш погляд, робить саме в тому, що вперше відходить від "прийнятої" методики дослідження творчості П. Куліша, звернувшись до особливостей філософії життя. Зокрема, аналізуючи "Чорну раду", Є. Нахлік показує, що цей твір репрезентує не лише історичну подію обрання в Ніжині гетьманом І.Брюховецького, але і своєрідну маніфестацію життєвих світів представників українського суспільства 60-х років XVII ст., утілених у виведених П. Кулішем персонажах. Саме орієнтація на присутність у творах П.Куліша схильності до вирішення питань філософії українського життя дало можливість Є. Нахліку розглянути проблему особи в творах П. Куліша поліфункціонально.

Тобто не замикається у колі усталених характеристик "позитивних" і "негативних" героїв, які даються особі у художньої літератури, а показати, що П. Куліш, як і будь-який значний письменник і мислитель свого часу розглядає людину поліфункціонально. Приблизно так, як це робив у свій час М. Гоголь, якого П. Куліш високо цінував і, по суті, став основним біографом його життєтворчості. Специфіка розуміння особи М. Гоголем полягала якраз у визнанні її поліфункціональності. Мовиться про те, що внутрішньо "в собі" людина, з погляду М. Гоголя, містить всі ті соціокультурні якості, що властиві культурі і соціальним відносинам суспільства. Кожна особа в цьому смислі постає як зв'язок і персоналізація усіх властивих суспільству суперечностей буття.

"В мені, – писав М. Гоголь, – не було якого небудь одного занадто сильного недоліка, котрий би висунувся на видноту понад всі мої інші недоліки, все рівно як не було також ніякого картинного добродійства, котре могло надати мені яку небудь картинну зовнішність; але зате, замість того, в мені назбиралось зібрання всіх можливих пакостей, кожної потроху, і притому в такій множині в якій я ще не зустрічав донині ні в одній людині" [1, с. 259].

Через це М. Гоголь, мовлячи про "Мертві душі" казав, що вони є одночасно Мікросвітом його буття. "Ці мізерні люди, одноче ж, ні трохи не портрети з мізерних людей; навпаки, в них зібрані риси від тих, котрі вважають себе ліпше іншими, зрозуміло тільки в розжалуваному виді із генералів в солдати" [1, с. 260].

Звичайно, ми не твердимо, що й Є. Нахлік прямо продовжує гоголівське бачення особи, коли аналізує творчість П. Куліша. Підкреслюючи філософський підхід вченого до розуміння особи і суспільства П. Кулішем, ми тільки констатуємо, що саме такий підхід до особи характерний для всієї української філософської думки. Адже українське філософське світобачення утворює фундамент розуміння особи й суспільства у творчості М. Гоголя, а в цілому здобуває чіткі форми вже у філософії Г. Сковороди та його попередників. Разом з тим поліфонізм інтерпретації особи дає можливість Є.Нахліку показати П. Куліша як мислителя, який глибоко розуміє різноманітність особистостей, які діють в реальному суспільному житті.

Започаткований Є. Нахлік підхід до тлумачення особи у творах П. Куліша дозволяє нам продовжити цей аналіз у більш конкретному філософсько-методологічному аспекті. Отже, *мета даної статті* полягає в тому, щоб не торкаючись літературних та естетичних вартостей творів П.Куліша, а також питань об'єктивності його науково-історичних творів, розглянути детальніше принципи, які використовує П. Куліш в тлумаченні людини, а, зрештою домінуючої "філософії життя" суспільств.

Відправним пунктом для нас слугуватимуть його "хутірська філософія". Особливості "хутірської філософії" П. Куліша, а у зв'язку з цим і того як розуміється в ній людина, неможливо, на нашу думку, досліджувати без урахування життєвого шляху самого філософа. Мається на увазі те, що загальноосвітню підготовку П. Куліш пройшов на території Гетьманщини, точніше – на Чернігово-Сіверщини. Тут живою була пам'ять про козаків, їх участь у боротьбі за незалежність українського народу.

Крім цього, треба брати до уваги, що населення України в часи П. Куліша було не таке численне як тепер, а козацькі села та містечка також були невеликими. В цьому розумінні не було надзвичайно великої різниці у житті мешканців невеликого козацького села і окремого козацького господарства, центр якого, тобто хутір, перебував недалеко від села чи містечка. Основним засобом виробництва в часи молодості П.Куліша була земля, а весь життєвий цикл переважної більшості населення України в цілому був природо-відповідним, підпорядкованим природо-кліматичним змінам протягом року. Таким чином, значну роль в

життеорганізації та світопочутті пересічного українця часів молодості П. Куліша відіграло природне начало.

Природа (Батьківщина) пов'язує буття людини із своєрідністю пор року, з порядком робіт – сівба, косовиця, внесення добрив тощо. Тому вона начебто тримає людину в своїх обіймах, робить її залежною від себе, впливає на почуття і звички. Добрий врожай, частота дощів, холод і тепло, – все це має великий вплив на долю людей, їх світогляд і характер. Людина в українському селі часів П. Пуліша спілкувалася з природою не так, як з "неорганічним тілом", а як з своїм другим Я. Вона поетизує її, оживлює, а надаючи природі антропоморфні риси, людина спілкується з нею. Вона могла повідати художі про своє життя, цілувати землю як матір, сприймати ліси, ріки, поля і гори як родичів. Якщо природа "непривітна", а її стихія сувора, вимагала затрат великих сил, то ця затрата потім відбивалася на характері й світогляді: бідна природа вимагає багато затрат сил і суворого, скромного життя. Звичка, як стало світовідношення, що відповідає цьому життю, стає умотивованою світоглядною нормою. Тому вироблялися і певні архетипи світорозуміння, що більшою – меншою мірою властивій народу, хоча ці архетипи модифікуються по місцевостям України.

Зрозуміло, що природа (Батьківщина) тим цінніша, чим більше в неї вкладено народом. Тому її історична вага для особи зростає, а її збереження стає нормою поведінки. Природа ж і приймає людину в своє лоно після завершення життя. Тому в житті людина іде із природою і за природою. У неї виробляється етика, продиктована історією Батьківщини, її природи і особистою власною працею. Тому П. Куліш писав, що він "атеїст, що знає тільки Бога" [2, с. 387]: так як бог для нього – це Батьківщина, Україна. Бог і чорт – байки, а пекло, з погляду П. Куліша, – на землі. Тому люди, по суті, – це язичники, а храм, церква – це місце, де можна бачити, хто бідний, а хто – багатий.

Власне такою постає для П. Куліша природа і людина в природі. Вона пов'язана з рідною землею, життєвими нитками і по суті невіддільна від своєї Батьківщини.

Отже, в даному випадку в розумінні людини, П. Куліш постає як продовжувач і представник філософського вчення про людину, про природовідповідність людини, яке пронизувало філософську творчість не лише Г. Сковороди, але і світогляд І. Котляревського, М. Гулака-Артемівського та інших. Саме принцип *природовідповідності* в розумінні людини, на наш погляд, був суттєвим філософським чинником, який зближував П. Куліша із М. Костомаровим та Т. Шевченком, особливо в роки діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. Принаймні основний, можна сказати, "філософсько-політичний маніфест" цього товариства, тобто робота М. Костомарова "Закон Божий або Книга буття українського народу", дає підстави говорити про це саме так.

Як у творах П. Куліша, так і в "Книзі буття українського народу" визнається універсальним первинний природний стан людства і, таким чином, кожної людини. Природний стан, з погляду П. Куліша, М. Костомарова, Т. Шевченка означає також існування принципової рівності між людьми, котра визнається як природний закон. Тому іншим істотним принципом в контексті якої аналізується П. Кулішем людина це *принцип рівності*. Особливість даного принципу полягає в тому, що люди рівні саме як "діти природи", а не як соціально визначені особистості. Звідси випливало твердження П. Куліша про те, що талановита людина постає не в результаті навчання і виховання, а від народження. Через це він стверджував, що згідно природи люди можуть бути більше або менше талановитими, а мудра людина взагалі децю унікальне і випадкове.

Отже, в трактуванні принципу рівності П. Кулішем присутня своєрідна суперечність: з одного боку він визнає природну рівність, а з іншого – виходить так, що люди від природи також не рівні. Ця суперечність виростає у альтернативу взаємовиключних підходів. Адже, якщо люди від природи не рівні за здібностями, тоді природна рівність постає не в якості реальності, а як своєрідний ідеал, точніше, як теоретична фікція, що створена тільки мисленням самого П. Куліша. Кожна людина має розумітися в такому разі як певна частина ідеального цілого, тобто природного людства. Вона виділяється в ньому не тільки своїми природними ознаками (здібностями, талантом), але у зв'язку з цим і заслугами перед цілим. Так, власне, міркує і П. Куліш, наділяючи одних месіанськими рисами, а інших людей розглядає такими, що потребують керівництва з боку особливо мудрих людей. Внаслідок цього принцип природної рівності у філософії П. Куліша трансформується у принцип "рівної нерівності", який, зрештою, підводить до ідеї месіанства.

Потрібно підкреслити, що *принцип месіанства* у філософії П. Куліша за змістом виявляється далі від месіанських візій Г. Сковороди, але ближче до месіанських візій І. Франка. Так, Г. Сковорода вчив людину шукати месію, тобто Христа, в собі, а Мойсей зображувався ним як ідеал вольового начала, що збуджує індивідуальне начало і перетворює його в колективне, то у П. Куліша мудра людина існує нібито сама по собі як непізнаний і невизнаний мудрець. Це загалом перегукується із точкою зору М. Костомарова, викладеною у "Книзі буття українському народу", згідно якої люди втратили знання і розуміння свого природного месію, тобто Бога. Месію або пророка в цьому смислі народ повинен шукати у своїх власних глибинах. Заодно, якщо урахувати месіанські погляди І. Франка, то Кулішеве тлумачення месіанства відрізняється від Франкового тим, що Мойсей у відповідних творах (поема "Мойсей") постає як наявне активно діюче вольове начало. Це мудрий вождь єврейського народу, якого не треба шукати, бо він вже є, і залишається тільки прислухатися до нього та виконувати його настанови. Отже, принцип месіанства в розумінні людини П. Куліша, має інший смисл і наголос. Як Україна, з його погляду, захована в "козацькій могилі", так і месія перебуває непомітно в українському народі. Мудреця, який буває один на мільйон людей потрібно знайти, зрозуміти і прислухатися до його настанов. Очолений мудрецьями народ може реалізувати свій природний потенціал і створити суспільство вільних людей.

Разом з тим, природність людини для П. Куліша – це не безлика філософська універсальність, а єдність чоловічого і жіночого начал. Потрібно підкреслити, що дослідники філософських поглядів П. Куліша на принцип єдності чоловічого і жіночого в його тлумаченні особи взагалі не звертали уваги, хоча перебільшувалась значущість політично акцентованої особистості. Проте сама логіка розуміння природності людини підказує необхідність урахування цього важливого антропогенного принципу "хутірської філософії"

П.Куліша. Відлунням даного принципу, на наш погляд, є ряд поезій мислителя, насичених саме діалогічністю (діалектикою) чоловічого і жіночого, в яких вони постають як рівновеликі. Принаймні логіко-структурний аналіз дає можливість твердити про існування такого розуміння людини П. Кулішем. Очевидно, найбільш концентровано даний принцип реалізувався П. Кулішем у поемі "Магомет і Хадиза", в якій підкреслюється, що тільки на основі жіночого може бути стверджене і возвеличене чоловіче і, навпаки, тільки на підставі чоловічого начала може виявити і повноцінно ствердити себе природність жіночого начала.

Фундаментальне значення у розумінні особи П. Кулішем починаючи з 60-х років ХХ століття набуває *принцип культуровідповідності*, який певною мірою співвідноситься із принципом природовідповідності особи. Тобто культурне для П. Куліша означає те, що сформувалося, "виросло" на даній землі. Те, що прийшло на цю землю самовільно або у формі запозичення, – це також культура, але культура чужа. Вона не узгоджується з культурою даного народу, і тому не відповідає також і його природі. Загалом можна говорити про те, що П. Куліш вперше в історії української філософської думки розглядає взаємовідношення осіб як взаємовідношення соціокультурних типів, а всю історію суспільств аналізує як історію взаємодії різних культур. Зокрема, він характеризує боротьбу українського народу проти польського панування 1647-1654 років як боротьбу культур – української та польської, а також взаємовідношення українського і російського народів як проблему взаємопроникнення і взаємовпливу двох різних культур. Тому значну роль в тлумаченні особи у П.Куліша відіграє урахування національно-культурного характеру і ставлення того чи іншого соціокультурного типу до інших соціокультурних типів. Навіть своє особисте життя П. Куліш будував із врахуванням цього чинника. Не рідко особа, яка була байдужою або зверхньо ставилася до української культури, особливо, до української мови, переставала цікавити П. Куліша.

Особливо велику роль в аналізі особи а також історії і суспільного життя у П. Куліша відіграє принцип домінування соціокультурного (іноді в науковій літературі цей принцип П. Куліша зводять до тісних рамок етнографізму) над політичним і соціально-економічним підходами. Потрібно підкреслити, що саме цей принцип викликав багато непорозумінь у взаєминах П. Куліша із українськими, російськими та польськими вченими і письменниками. Адже на підставі цього принципу П. Куліш зробив цілий ряд висновків, які різко суперечили багатьом загальнопоширеним оцінкам багатьох подій в Україні та за її межами. Вони також принципово міняли той образ українця, який виробився під впливом літературних творів М. Гоголя, І. Котляревського, М. Гулака-Артемівського і навіть Т. Шевченка.

Зауважимо, що П. Куліш не відкидав *принципи державно-політичного і соціально-економічного* погляду на особу. Зокрема, особистість в плані боротьбі поляків і українців, українців і росіян він розглядав по суті так само як і різні історики. Але коли аналіз особистості та певних подій в політичному та соціально-економічному аспектах розглядався через призму *принципу соціокультурного* підходу, то виявлялося, що висновки П. Куліша суттєво розходилися із висновками його сучасників.

Отже, можемо говорити про певну еволюцію у принципах розуміння особи П.Кулішем, яка рухалася від визнання засадничої ролі природовідповідності до трансформації цього розуміння в принцип культуровідповідності особи та способу її життєдіяльності. Йому, як і всім українським мислителям, притаманна надзвичайна пластичність думки, поєднаної із постійним душевним пошуком ідеалу (істини) в багатогранній динаміці життя Все це робить його філософське мислення поліфонічним.

Використані джерела

1. Гоголь Н.В. // Собрание сочинений в семи томах. – Т.6 под общей ред. С.И. Машинского и М. Храпченко – М.: Художественная литература, 1978. – Выбранные места из переписки с друзьями (1847). – с.259.
2. Куліш П. На сповіді / П. Куліш // Твори в двох томах. – К.: Наукова думка, 1994. – Т.1. – С. 386 – 388.
3. Куліш П. Твори: в 2-х т. / Пантелеймон Куліш. – 2-е видання. – К.: Наукова думка, 1998. – Т. 1: Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / вступна стаття, упоряд. і приміт. Є. Нахліка; ред. М. Бернштейн. – 752 с.

Тютюмнік О.

THE PROBLEM OF PRINCIPLES POLYFUNCTIONALITY PERSON IN THE ARTISTIC HERITAGE P. KULISH

The author of this article wants to consider in detail the principles used by P. Kulish in interpreting a person and finally a dominating "philosophy of life" of society.

Key words: *person, polifuncionalnist, principle, thought.*

Стаття надійшла до редакції 05.04.12